

KEBAN'DA YUSUF ZİYA PAŞA KÜLLİYESİ VAKFI

The Waqf of Yusuf Ziya Pasha Complex in Keban

Kürşat ÇELİK*

Özet

Yusuf Ziya Paşa, III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde iki defa sadrazamlık yapmış, 1785'den 1795'e kadar ve 1809'dan 1811'e kadar olmak üzere en uzun süre Ma'âden-i Hümayun Eminliği görevinde de bulunmuş bir devlet adamıdır. Mâden-i Hümayun Emîni olarak çalıştığı dönemde halkın sevgi ve saygısına mazhar olan Yusuf Ziya Paşa burada kendi adıyla cami, medrese, şadırvan, kütüphane ve çeşmeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Bu külliyenin ihtiyaçlarını gidermek ve devamlılığını sağlamak için de yine aynı isimle bir vakıf kurmuştur.

Bu çalışmada Yusuf Ziya Paşa vakfının yürüttüğü hizmetler ile vakfın gelirleri, giderleri ve görevlileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Paşa, Keban, Vakıf, Külliye.

Abstract

Yusuf Ziya Pasha had been grand vizier twice in III. Selim and II. Mahmud period. He was an important politician and he had been the longest Ma'âden-i Hümayun (The Imperial Mine) certainty between the years 1785-1795 and 1809-1811. During his certainty period he was really loved and respected by people in that area and a külliye composed of a mosque, a religious school, a şadırvan, a library and a waqf was builded with his name. He established a foundation with the same name to meet the needs and ensure the continuity of that külliye.

In this study, the services, incomes, expenses and attendants of Yusuf Ziya Pasha Waqf are studied.

Key Words: Yusuf Ziya Pasha, Keban, complex, waqf.

Giriş

Vakıf, kısaca bir kişinin Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla menkûl veya gayr-i menkul mallarını bağışlamasıdır¹. Yapılan bu bağışlar hayır

* Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ kursatel@gmail.com

¹ Vakıf hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988; Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti" *Vakıflar Dergisi I*, İstanbul, 1938. s.1-6; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi" *Vakıflar Dergisi XV*, Ankara, 1982, s.23-53; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk

sahibinin konumuna göre bazen cami, çeşme, hastahane, kütüphane veya külliye ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde değişiklik göstermektedir. Külliye vakıfları genellikle devlet yönetiminin üst kademesinde olan kişilerle bunların eşleri ve çocukları, yönetimin çeşitli kademelerinde bulunan vezir, bey, paşa, sadrazam gibi devlet adamlarıyla halktan hayır sahibi zenginler tarafından meydana getirilmiştir. Külliye sosyal hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanmıştır. Anadolu'da külliye inşası Beylikler dönemi ile başlamış, Anadolu Selçuklular ile devam etmiş ve Osmanlılar ile zirveye ulaşmıştır. Osmanlı döneminde ise külliye inşası 14. yüzyılda başlamış ve 16. yüzyılda zirveye çıkmıştır. Bu yüzyıldan sonra külliye inşasında azalmalar olmuştur.

İşte külliye inşasının azaldığı bir dönem olan 18. yüzyılın sonlarında Keban'da Yusuf Ziya Paşa kendi ismiyle bir külliye inşa ettirmiştir. Bu yapı topluluğu camii, medrese, kütüphane ve şadırvandan oluşmakta idi. Kitabelerinden anlaşıldığı kadarıyla Yusuf Ziya Paşa Külliyesi'nin yapımına 1794 yılında başlanmış ve 1797 tarihinde tamamlanmıştır². Yusuf Ziya Paşa Külliyesi toplam olarak 1250 metrekarelik bir alana sahipti. Günümüzde medrese bölümü ortadan kalkmıştır. Camisi Vakıflar genel Müdürlüğü tarafından 1965 ve 1966 yıllarında restore edilmiş ve halen ibadete açıktır³. Kütüphane bölümü ise mevcut olmakla birlikte kullanılmamaktadır.

1. Vakfın Kurucusu Yusuf Ziya Paşa

Vakfın kurucusu olan Yusuf Ziya Paşa veya Yusuf Ziyaeddin Paşa⁴ aslen Gürcü'dür. Lakabı kör olan Paşa, Mîrâhûr Mustafa Paşa'nın kölesi olup, Mustafa Paşa'nın oğlu İbrahim Bey'in dairesinde eğitim aldıktan sonra İspanakçı Mustafa Paşa'ya Enderun ağası olmuştur. Daha sonra Halil Hamid Paşa'nın yanına giren Yusuf Ziya Paşa, zamanla Hamid Paşa'nın silahtarı olmuştur. Halil Hamid Paşa'nın vefatından sonra Ma'âden-i Hümayûn⁵

Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri" *Vakıflar Dergisi XX*, Ankara 1988, s.403-408; Bahaeddin Yedi yıldız, "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi XIII*, s.153-172.

² Fuat Şancı "Keban'da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi" *Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, 1-1*, Malatya, 1995, s.215.

³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yûsuf Ziyâ Paşa Külliyesi", *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s.37.

⁴ Ziyaeddin isminden dolayı kayıtlarda vakıf *Ziyaiyye* olarak geçmektedir.

⁵ 1775 tarihinden itibaren Keban ve Ergani madenleri Ma'âden-i Hümayun Emaneti'ni oluşturmuş ve bu isimle idare edilmişlerdir. Ma'âden-i Hümayun Emanetine bağlı olan madenler Ergani, Keban, Uyum, Tefvik (Şiro, Gerger, Kâhta ve Burga) ve Elbistan madenleri idi. Ma'âden-i Hümayun Emanetine malî açıdan bağlı olan kazalar ise Keban, Kemah, Kuruçay, Gürcanis, Eğin, Erzincan, Malatya, Çarsacak, Arabgir, Ergani, Çüngüş, Çermik ve Eğil idi. Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-*

Emini olarak görevlendirilmiştir. Bu görevinde iken mîrimîran ve 1792-93'de vezirlik unvanı verilen Ziya Paşa 1793'de Diyarbakır'a atanmış ve burada 1 yıl 2 ay Diyarbakır valiliğinde bulunmuştur⁶. Bu görevinde iken aynı zamanda 12 Ekim 1794'de Erzurum valiliği ve 1796-97'de Çıldır valiliği görevini de yürütmüştür. 1797-98'de kendi isteğiyle Çıldır valiliği görevinden azledilerek daha sonra Trabzon valisi olmuştur. 20 Ağustos 1798'de Sadrazam olarak atanmış ve 25 Ekim'de İstanbul'a gelmiştir. Bu görevinde iken Napolyon Bonapart'ın Mısır'a asker çıkartmasından dolayı ordu komutanı olarak Mısır'a giderek 1801'de Mısır'ın işgal edilmesini engellemiştir. 21 Nisan 1805'de sadrazamlık görevinden istifa eden Yusuf Ziya Paşa, Beylerbeyi'ndeki evine çekilmiştir. Daha sonra Trabzon valisi olarak atanan Ziya Paşa, Mart 1807'de Erzurum valisi ve Şark Seraskeri olmuştur. 21 Eylül 1807'de Bağdat ve Basra valisi olarak atanmış, bir ay sonra Konya ve daha sonrada Halep valisi olmuştur. 1 Ocak 1809'da ikinci defa sadrazam olarak atanan Ziya Paşa, 23 Nisan 1809'da İstanbul'a gitmiştir. Ruslarla yapılan savaşta başarı gösteremeyince 10 Mayıs 1811'de bu görevinden azledilerek Dimetoka'ya sürülmüş ve sonra Ma'âden-i Hümayun Eminliği görevi elinden alınmıştır. Aralık 1815'de vezirlik rütbesi tekrar verilen Ziya Paşa, Eğriboz ile Karlılı muhafızlığı ve 1817'de Sakız muhafızlığı görevlerine atanmışsa da 1819 yılında Sakız adasında vefat etmiş ve burada Şeyh İlyas Türbesine defnedilmiştir⁷.

Yusuf Ziya Paşa 1785-86'dan 1798-99'a kadar ve 1809-10'dan 1811'e kadar olmak üzere iki dönem Ma'âden-i Hümayun eminliğinde bulunmuştur. Görevindeki üstün hizmeti ve Ma'âden-i Hümayun ahalisi ile olan iyi ilişkilerinden dolayı, bu makamda en uzun süre görev yapan idareci unvanına sahip olmuştur⁸. Ma'âden-i Hümayun Emanetinin merkezi Keban olup, idarecileri burada Emin Sarayında otururlar ve emanetin idaresini de buradan yürütürlerdi. Keban'da ikamet eden Yusuf Ziya Paşa uzun görev süresinde halkın sevgisine karşılık olmak üzere kendi ismi ile anılacak bir

1850), Ankara, 1957, s.15-36; Hasan Yüksel, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri*, Sivas, 1997, s.XI-XX.

⁶ *Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir 1291 H.* (1874-75 M.), s.41.

⁷ Kemal Beydilli, "Yusuf Ziya Paşa" *DİA*, 44, İstanbul, 2013, s.34-37; İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Sürecinde Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, Elazığ, 2010, s.256-257; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî V*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1996, s.1701-1702; Şemseddin Sami, "Yusuf Ziya Paşa", *Kâmusu'l-Âlam VI*, İstanbul, 1311, s.4817; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995, s.177.

⁸ Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, s.58.

külliye inşa ettirmiş ve bu külliyenin ihtiyaçlarının karşılanması için de bir vakıf kurmuştur.

2.Yusuf Ziya Paşa Külliye Vakfiyesi

Vakfiye, genel olarak vâkıf tarafından vakfettiği malları, bu malların nasıl idare edileceğini, gelirlerin nerelere harcanacağını, vakfın kimler tarafından idare edileceğini, vakfın sağlam yürümesi için gerekli kuralları içeren ve kadılar tarafından tasdik edilen belgedir⁹. İncelememize konu olan Yusuf Ziya Paşa vakfına ait vakfiye 1212 H. (1797-98 M.) tarihlidir¹⁰. Bu dönemde, vakfın kurucusu olan Yusuf Ziya Paşa'nın Ma'âden-i Hümâyün Emaneti, Erzurum ve Trabzon eyaletleri valisi ve Canik muhassılı olarak görev yaptığı vakfiyede kayıtlıdır¹¹.

Vakfiyede, vakfın ihtiyaçlarını görmek üzere Eğin, Arabgir ve Keban'da çeşitli mülklerin akar olarak vakfedildiği görülmektedir. Bu bağlamda; Eğin kazasında, bir tarafında Kömür Ağası Konağı, bir tarafında Süleyman Ağa dükkânı ve bir tarafında Kazgancıoğulları mülkleri ile bir tarafında yol ile çevrili olan birbirine bitişik on üç adet dükkânı vakfetmiştir. Bu dükkânlarla birlikte, bir kahvehane, iki mahzen, içinde bir oda ve samanlığı bulunan bir ahır da vakfedilmiştir. Yine Eğin'de çarşının hemen üstünde bir tüfenkçi dükkânı ile Ali dükkânı ve yol ile bitişik Abçağa köyünden merhum Hacı Emin Efendi dükkânı yakınında on beş adet dükkân akar olarak vakfa bırakılmıştır. Keban'da Eğinli Tamek veled-i Ohan'dan satın alınan bir boyahane, yine Eğinli Tamek veled-i Ohan'dan alınan bir demirci dükkânı ve bitişikindeki hane ve mağazaları ile bundan önce Yusuf Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanım tarafından dokuz buçuk parası başka bir vakfa aktarılan Keban'daki hamamın geri kalan geliri de vakfa aktarılmıştır. Arabgir'de Seküsü mahallesinde Halik Merdik oğullarından alınan bir değirmen de vakfa akar olarak aktarılmıştır.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul, 1998, s.359.

¹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter No: 579, B. 28, s.49-50, 1212 H. (1797-1798 M.). Bu vakfiye dışında, ilerleyen zaman içerisinde vakfın işlerinin daha iyi yürütülmesi ve yeni akarların bağlanması ile ilgili olarak çeşitli tarihlerde ek vakfiyelerde yapılmıştır.

¹¹ XVIII. Yüzyıldan itibaren ülke yönetimindeki vezir rütbesindeki paşaların çoğalması sonucu, bunların unvanlarına uygun görev bulma zorluğu ortaya çıkmış ve bazı sancaklar bu paşalara "arpalık" olarak tevcih edilmiştir. Kendilerine "Arpalık" olarak sancak gelirleri verilen kimseler buraların idarelerini "Mütesellimler" vasıtasıyla yürütmeye başlamışlardır. Bu nedenle bazı paşalara birden fazla yerin görevi tevcih edilmiştir. Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu, *AÜDTCF Dergisi XXVIII-3/4*, Ankara, 1970, s.287-288.

25 Kasım 1800'de bu vakfiyeye yapılan bir ekleme ile Malatya Sancağına bağlı Muşar nahiyesine tabi Ataf köyünde tımar tasarruf eden Abdullah ibn-i Abdullah kendi isteğiyle tımarından feragat etmiş ve buradaki tımar gelirlerini Yusuf Ziya Paşa vakfına akar olarak bağlamıştır¹².

9 Temmuz 1808 tarihli başka bir vakfiye kaydında ise Yusuf Ziya Paşa tarafından Keban civarında Mişelli Ulyâ¹³ ve Suflâ¹⁴ köylerinde içlerinde ambar, samanlık, çiftçi odaları, havuzu, üzüm bağları, harman yerleri, meşelik, kavaklık, söğütlükleri ile yirmi dokuz adet sulu ve kırk beş adet susuz tarlası bulunan iki adet çitliği vakfa akar olarak bırakıldığı anlaşılmaktadır¹⁵.

Yapılan köy ve mezra bağışları vakfın iktisadi yapısının kuvvetlenmesine vesile olmuştur. Çünkü akar olarak bırakılan dükkan vb. yapılar kısa süre içerisinde rantabl olmaktan çıkmakta idi. Fakat köy ve mezra gelirleri vakıflar için uzun süreli yatırım ve gelir kapıları idi. Dükkânların zamanla tahrip olup ortadan kalktığı da düşünüldüğünde, Yusuf Ziya Paşa'nın köy ve mezraları vakfa bağışlamasını vakfın sağlam gelir kalemlerine sahip olması amacı doğrultusunda yapıldığını söyleyebiliriz.

Vakfiyede, vakıf mülklerinin tasarrufu için vakfın gelirlerinden sorumlu olan başta müteveli ve câbilerin vakfın akarlarını uygun miktarlarla kiraya vermeleri istenmiştir. Böylelikle hem kiracının hem de vakfın hakkının korunması görevlilerden talep edilmiştir. Bu yönüyle vakfiyede sadece vakfın geliri gözetilmediği aynı zamanda kiracıların hakları da göz önünde tutulduğu görülmektedir.

Vakfiyedeki bir diğer husus ise vakfın görevliler ve aldıkları ücretlerdir. Yusuf Ziya Paşa vakfının işlerini görmek, akar ve müsakkafatını korumak üzere müteveli olarak Dergâh-ı âli Kapucubaşlarından Abdi Bey tayin edilmiştir. Abdi Bey'in alacağı ücret belirtilmemiş olmakla birlikte, diğer görevlilerin alacakları ücretler vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre caminin imâm-ı evveline günlük kırk akçe, imâm-ı sânisine günlük otuz akçe, hatîb efendiye kırk akçe verilmesi kararlaştırılmıştır. Külliye içinde bulunan kütüphanedeki kitapları korumak ve buradan istifade edeceklere yardımcı

¹² *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter No: 579, B. 33, s.60, 8 Receb 1215 H. (25 Kasım 1800 M.).*

¹³ Yukarı Mişelli köyü günümüzde Elazığ ili Keban ilçesine bağlı Büklümlü köyüdür.

¹⁴ Aşağı Mişelli köyü günümüzde Elazığ ili Keban ilçesine bağlı Taşkesen köyüdür.

¹⁵ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter No: 579, B. 120, s.284, 15 Cemaziye'l-evvel 1223 H. (9 Temmuz 1808 M.).*

olmak için, günlük yirmi akçe ile hâfız-ı kütüb görevlendirilmesi de yine vakfiye de yer almaktadır.

8 Ocak 1816 tarihinde ek bir vakfiye yapılmıştır. Bu ek vakfiyede Yusuf Ziya Paşa Vakfı mütevellisinin ikametgâhının Keban'da olmamasından dolayı caminin tamir ve tadilatıyla yeteri derecede ilgilenemediği, bu nedenle caminin tamir masraflarının arttığı belirtildikten sonra, bu işlerle yakından ilgilenecek bir görevliye ihtiyaç duyulduğu vakfiyede kaydedilmiştir. Bu nedenle de külliye bakım ve tamir işlerini takip etmek için nazır atamasının yapılması uygun görülmüş ve bunun için cami imâm-ı sânisî Es-Seyyid Mustafa Efendi günlük on akçe ile nazır olarak atanmıştır¹⁶. Bu kayıt tarihinde Yusuf Ziya Paşa Eğriboz valisi olarak görev yapıyordu. Keban'dan çok uzak bir mesafede ve vali olarak işinin yoğunluğu had safhada olmasına rağmen Yusuf Ziya Paşa'nın vakıfla yakinen alakadar olduğu ve vakfın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gayret sarf ettiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyenin dikkat çeken bir diğer özelliği de kütüphanenin işleyişi ile ilgili verdiği bilgilerdir. Vakfiyede kütüphane içerisindeki kitapların dışarı çıkarılmayıp talep edenlerin kütüphanede kitapları incelemeleri istenmiştir. Ancak bazı taliplerin ise gündüz ve gece sürekli çalışmak isteyecekleri belirtilerek bunlarında kütüphanedeki kitapları ödünç alabilmeleri için ödünç verilecek kitapların tahminen iki yada üç katı fiyatları rehin alınmak sureti ile verilmesine müsaade edilmiştir.

Vakfiye bu yönüyle ilim talep edenlere ve kitaplara verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir. Vakfiyedeki bu kayıtla hem ilim erbabının mağdur edilmediği hem de kitapların sahihsiz bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Yusuf Ziya Paşa'nın ilme ve ilimle uğraşanlara verdiği önemin bir diğer göstergesi ise külliye içindeki kütüphanenin giriş kapısında ki kitabeye yazdırdığı şu satırlardan anlaşılmaktadır¹⁷.

A) Ziya Paşa ki devletle saadetle mürid olsun, B) Anı ahşap minberi yeniledikde camii cümle,

Bu hanı eyledi ihyâ kamu eyyam-ı iyd olsun, Kütüphane inşası dahi ciddi bir hayrı bin olsun,

¹⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Defter No: 579, B. 124, s.290, 7 Safer 1231 H. (8 Ocak 1816 M.).

¹⁷ Metin Sözen, "Keban'da Türk Devri Eserleri" *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul, 1970, s.13.

C) Ziya verdi kılıb talibe tuhfe kitaplarla, D) Bu Vaktin hatemi kay-i reis-i ehl-i hayratı

Mesailde nice müşkillerin müfid olsun, Anın dünyada ukbada yüzü olsun

E) Kamu mücemle çıktı nuriya tekmili tarih

Acub ziba-i kitablardan görenler müstefid olsun

Bu satırlarda Yusuf Ziya Paşa'nın devletine saadetle bağlı olduğu, bu kütüphanesini halka açıldığı günü, bayram günü olarak görülmesi gerektiği, halk için çeşitli kitaplar bağışladığı ve kitapların insanlara faydalı olmasını dilediği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Yukarıdaki kitabe ve vakfiyedeki bilgilerden, Osmanlı devlet adamlarının ilme ve kitaplara verdiği ehemmiyet bir kez daha ispat edilmiştir.

3.Yusuf Ziya Paşa Vakfı Gelirleri

Yusuf Ziya Paşa külliyesinin ihtiyaçlarının karşılanması ve hizmet görenlerin ücretlerinin ödenmesi maksadıyla muhtelif gelirler vakfa bağlanmıştır. Vakfiyede belirtilen gelirlere ek olarak zaman içerisinde yeni gelir kalemleri de sağlanarak, vakfın daha iyi gelir kaynaklarına sahip olması sağlanmıştır. Vakfın gelir kalemleri Tablo. 1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Yusuf Ziya Paşa Vakfı Gelirleri (1837-38)¹⁸

Sıra No	Miktarı (Kuruş)	Gelir Kalemi	Sıra No	Miktarı (Kuruş)	Gelir Kalemi
1	50	Palu çarşısında Şerbethane	29	----	Köşker dükkânı
2	90	Boyahane dükkânı	30	----	Bakkal dükkânı
3	70	Demirci dükkânı	31	----	Köşker dükkânı
4	25	Şerbethane	32	----	Bakkal dükkânı
5	40	Köşker dükkânı	33	----	Tütüncü dükkânı
6	20	Bakkal dükkânı	34	----	Köşker dükkânı
7	36	Köşker dükkânı	35	----	Kürkçü dükkânı
8	50	Kahvehane	36	----	Terzi dükkânı
9	36	Köşker dükkânı	37	----	Terzi baş dükkânı
10	30	Köşker dükkânı	38	----	Sarraç dükkânı
11	70	Berber dükkânı	39	----	Boyahane
12	80	Köşker dükkânı	40	----	Hoşafçı Dükkânı
13	50	Sarraç dükkânı	41	----	Şerbethane
14	60	Yorgancı dükkânı	42	----	Berber dükkânı
15	50	Terzi dükkânı	43	----	Semerci dükkânı
16	40	Çubukçı dükkânı	44	----	Tütüncü dükkânı

¹⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Saray Müzesi Defteri No:3910.

17	70	Terzi dükkânı	45	----	Etmekhane (Fırın)
18	20	Terzi dükkânı	46	3700	Atâf ¹⁹ köyü ve mezralarının hasılatı
19	40	Attar dükkânı	47	1500	Mişelli köyü hasılatı
20	50	Kahvehane	48	2000	Keban'daki Değirmenin iltizam bedeli
21	80	Bakkal dükkânı	49	850	Değirmen başındaki üç tarlanın kirası
22	30	Aşçı dükkânı	50	250	Değirmen başında Kayış konağının kirası
23	30	Köşker dükkânı	51	800	Değirmen başında bulunan dink ²⁰ ve bulgur değirmeni bedel-i iltizamı
24	15	Nalbant dükkânı	52	800	Celeb değirmeni bedel-i iltizamı
25	60	Oda kirası	53	1000	Hamamın bedel-i iltizamı
26	10	Etmekhane (Fırın)	54	60	Kayışlı ²¹ mezrası hasılatı
27	----	Bakkal dükkânı	55	40	Kayış viranesinin kirası
28	----	Bakkal dükkânı			----
Toplam				12202	

Tablo-1'den anlaşılacağı üzere Yusuf Ziya Paşa vakfının dokuz köşker²², altı bakkal, beş terzi, üç şerbethane, iki berber, iki kahvehane, iki sarraç, iki tütüncü, iki boyahane, iki fırın, bir aşçı, bir attar, bir çubukçı, bir demirci, bir hoşafçı, bir nalbant, bir kürkçü, bir semerci ve bir yorgancı dükkânı olmak üzere toplam kırk dört dükkânı vardı. Fakat bu dükkânlardan sadece yirmi beş tanesinden gelir elde edilmekteydi. Vakıf dükkânların 1837-38 yılındaki toplam geliri 1142 kuruş idi. Geri kalan on dokuz dükkândan ise herhangi bir gelir elde edilememekteydi. Vakfiyelerde Keban, Eğin ve Arabgir'de mülkleri bulunan vakfın zaman içerisinde farklı yerlerde de gayr-i menkullere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Palu çarşısında Şerbethane dükkânı gibi.

Vakfın en büyük gelir kalemini köylerden elde edilen gelirler oluşturuyordu. Özellikle Atâf köyünden elde edilen 3700 kuruşluk gelir, vakıf gelir kalemleri içerisinde en fazla miktarı oluşturuyordu. Köy ve mezralardan elde edilen toplam gelir 5260 kuruş idi. Köy ve mezra

¹⁹ Günümüzde Elazığ ili Baskil ilçesine bağlı Kumlutarla köyüdür. Enver Çakar, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri*, Ankara, 2012, s.30.

²⁰ Pirinci kabuğundan ayırmak veya bulgur dövmek için kullanılan dibek.

²¹ Kayışlı, Parçikan aşiretinin önemli kollarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Çakar, *Baskil Yöresi*, s.206-207.

²² Köşker; ayakkabı diken, ayakkabıcı ve eskici (kefş-ger) demektir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1998, s.503

gelirlerini değirmen gelirleri takip etmiştir. Değirmen gelirlerinin toplamı 4700 kuruş idi. Bu gelirlerin dışında vakfın konak ve oda kiralardan elde edilen toplam 350 kuruşluk bir geliri de bulunmaktaydı.

Gelirlerin genel olarak dağılımına baktığımızda; toplam vakıf gelirlerinin % 43,11'ini köy ve mezra gelirleri, % 36,47'sini değirmen geliri, % 9,36'sını dükkân geliri, % 8,20'sini hamam geliri ve % 2,87'sini de diğer gelirler oluşturmuyordu.

Yusuf Ziya Paşa vakfının gelirleri 1849-1850'da 5425 kuruşa²³, 1859-60'da 5167 kuruş²⁴ ve 1860-61'de de 5167 kuruş 38 para²⁵ olarak gerçekleşmiştir. Evkaf muhasebe kayıtlarında vakfın gelir kalemleri tek bir kalem olarak kayıt edilmiş ve ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Muhasebe kayıtlarında “*ismi geçen karyelerden elde edilen hasılat*” şeklinde gelir kayıtları tutulmuştur. Muhtemelen bu dönemde vakfın dükkân gibi akarlarının büyük bir kısmı çeşitli sebeplerden dolayı kullanılamaz bir duruma gelmiştir. Bu sebeple de vakfın gelir kalemi içerisinde dükkânlara yer verilmemiştir.

4. Yusuf Ziya Paşa Vakfı Giderleri

Vakfın gelirleri, başta Keban'daki cami, medrese ve kütüphanenin ihtiyaçlarının karşılanması için harcanırken, burlarda görev yapanların ücretlerini ödemek amacıyla da kullanılmıştır. Yusuf Ziya Paşa Vakfı'nın gelirleri sadece Keban'da bulunan külliye için değil aynı zamanda Malatya'da yine Yusuf Ziya Paşa²⁶ isimli cami ile Kürdkendi Camii'nin ihtiyaçları ve personelinin maaşları için de kullanılmıştır.

Tablo. 2'den anlaşılacağı üzere 1837-38 yılında külliyedeki binaların aydınlatma giderleri için 848 kuruş, temizlik malzemeleri 78 kuruş, caminin tamir masrafı için 270 kuruş harcanmıştır.

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defteri No: 12360, s.6.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defteri No: 17136, s.14.

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defteri No: 17450, s.6.

²⁶ Malatya şehir merkezinde yer alan cami, 1792 yılında Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu Şadi Paşa tarafından, annesi Ayşe Hatun adına yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı caminin duvarları taş, üzeri ahşap çatılıdır. Minaresi sonradan örülmüştür. Son cemaat yeri bitişiğinde iki türbe vardır. Cami günümüzde ibadete açıktır. *Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Malatya*, Malatya Valiliği, (Hazırlayanlar; Özgür Yücel Yakar, Fahreddin Fırat, Nilgün Bozdağ, Ali Ekber Baydoğan), Malatya, 2004, s.130.

Tablo-2: Yusuf Ziya Paşa Vakfı Giderleri (1837-38)²⁷

Sıra No	Miktarı (Kuruş)	Gider Kalemi	Miktarı (Kuruş)	Gider Kalemi	Gider Kalemi
1	340	Beratlar için revgan batman kıymet 9 kıyye 36 ve mesarifât	12	42	Sarraç dükkânı ve bazargan dükkânları meremmeti
2	258	Kandiller için şerik yağı batman kıymeti 7 kıyye 36 baha	13	160	İktiza eden mahallere kireç baha
3	250	Şem' -i alâ kıymet 10 kıyye 25	14	74	Bezir yağlık için
4	28	Kürdkendi Camî-i şerifi pencerelerine kâğıt bahası ve iki camî-i şerife süpürge bahası	15	50	Su mahalleri için pörhenk kıymet 100 baha
5	220	Camî-i şerifin su makarası tamirine mesarifât	16	150	İki camî-i şerifte mevlid-i şerif masrafı
6	50	camî-i şerifin şadırvanının kafesine tel meremmeti ²⁸ ve üzerinin kurşun tamiri masrafı	17	310	Hamamı mezburun şadırvanı meremmeti ve ciheti tathirine ve külhanı divarı meremmetine
7	80	Değirmen için iki çift tunç ve demir aletleri bahası	18	160	Mişelli köyünün salyanesi
8	74	İki şerbethanenin su musluğu tamirine mesarifâti	19	110	Mişelli'deki bahçenin ve konağın duvarları meremmeti masrafı
9	110	Aşçı dükkânı ve Köşker ve demirci baş dükkânı meremmetine mesarifât	20	255	Mâ'adendeki hamam, değirmen, dinkin ve Celeb değirmeninin ihtisabları yekünü bu senelik
10	45	Dükkân kapılarına rize ²⁹ ve ekser ve sair mesarifât	21	100	Hafız alinin eşyası irsaline verilen kira sarraf marifetiyle
11	150	Mâ'aden'de kain dinkin harman tamiri ve divarı mesarifi	22	1800	Bizim mahiyetimiz tamamen
Toplam				4816	

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Defteri No:3910.

²⁸ Meremmet; Bir yapının belirli bir kısmını tamir etmek demektir. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet, 1318, s.1319.

²⁹ Rize; kırıntı, döküntü, ufak, parça, manasında kullanılmaktadır. Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s.895.

Gider kalemi içerisinde akarların tamir ve tadilatı için yapılan harcamalar en fazla miktarı oluşturmaktaydı. Nitekim dükkânların tamir ve ihtiyaçları için 321 kuruş harcanmıştır. Bu yönüyle de dükkânlardan elde edilen gelirin % 30'a yakın bir kısmı yine dükkânların ihtiyaçlarına harcanmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki dükkânların kârlılık oranları azalmaya başlamıştır. İlerleyen yıllarda muhasebe kayıtlarında sadece köy ve mezra hasılatlarının yer alması da bunu doğrular niteliktedir.

Camilerde, mübarek gün ve gecelerde mevlitler okutturulmuş halka çeşitli ikramlarda bulunulmuştur. 1837-38'de bu ikramlar için 150 kuruşluk harcama yapılmıştır.

Vakıflar sosyal hayatın önemli birer parçasıdır. Bu bağlamda Yusuf Ziya Paşa Külliyesinin de Keban'da toplumsal ihtiyaçlara cevap verdiği muhakkaktır. Bu dönemde Keban'ın Kallar mahallesinde Kadiri tarikatına ait bir tekke'nin olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Yusuf Ziya Paşa külliyesi ile aynı mahallede bulunan tekkede tarikatın görevli ve dervişleri ile mensupları Cuma ve Pazartesi geceleri kadiri tarikatı edebi üzerine zikir yapıyor ve bunların iâşesi için de hazineден aylık 600 - 800 kuruş tahsisat yapılıyordu³⁰. Fakat, vakfın bulunduğu mahalledeki tekke ve mensupları ile bir ilişkisinin olup olmadığı kayıtlardan tam olarak anlaşılmamıştır.

Elde edilen gelirlere karşılık ödenen vergilerde gider kaleminde önemli bir yekûn tutmuştur. Bunlardan hamam ve değirmen için 255 kuruş, köy hasılatı içinde 160 kuruş olmak üzere toplam 415 kuruşluk vergi ödemesi yapılmıştır. Yine bu köylerdeki konakların bakım ve tadilatları için de 110 kuruş, hamam ve değirmenlerin ihtiyaçları için de 490 kuruşluk harcama yapılmıştır.

1849-1850 yıllarında caminin ihtiyaçları için 2479 kuruş ve 20 para³¹ harcanırken, 1859-60 yıllarında 867 kuruş ve 30 para harcanmıştır³².

Tablo. 3'ten anlaşıldığı üzere, vakıftan sadece Keban'daki Yusuf Ziya Paşa külliyesi çalışanları maaş almıyordu. Buradaki görevlilerle birlikte Malatya'daki Yusuf Ziya Paşa Camisi ve Kürdkendi Camisinin görevlileri ile Keban müftüsünün de ücretleri vakıf tarafından karşılanmıştır. Vakıftan maaş alan görevliler imâm-ı evvel, imâm-ı sâni, müftü, vakfın tamir ve tadilat gibi işlerini yürüten nazır, müezzin, cami görevlisi kayyum, temizlik işlerine bakan ferraş, ezbere aşr suresini okuyan aşr-hân, namaz vakitlerini

³⁰ Mehmet Köçer, Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratilaziz*, Ankara, 2009, s.73.

³¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defteri No: 12360, s.6.*

³² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf Defteri No: 17136, s.14.*

tespit eden muvakkit, tetahhur kad-ı mekân, müderris, vakfın gelirlerini toplayan câbî³³, caminin güvenlik ve diğer hizmetlerine bakan bevâb ve duâgu³⁴ idi. Vakıfta, Malatya Yusuf Ziya Paşa camisi görevlileri haricinde toplam olarak 30 kişi ücret almaktaydı.

Vakıf görevlilerinden imâm-ı evvel Ali Efendi 440 kuruş ile en fazla ücreti alırken, en az ücreti 30 kuruşla temizlik görevlisi Monla Hasan ile Duâgu Hacı Mahmud Efendi alıyordu. Yusuf Ziya Paşa vakfında altı duâgu, dört müezzin ve dört adet müderris veya mektep hocası maaş alıyordu. Bu bilgilere göre, vakfın sadece ibadet işleri ile alakadar olmadığı aynı zamanda eğitime ehemmiyet verdiği de anlaşılıyor. Müderris sayısı yanında bunlara ödenen ücretlerin yüksekliği de bunu ispatlar niteliktedir. 1325 (1910 M.) tarihli salnamede, vakfın Osmanlının son dönemlerine kadar eğitim ve öğretim hizmeti verdiği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda medresede toplam olarak 100 öğrenci eğitim görmekteydi. 1838-38 tarihli vakıf muhasebe defterinde külliye içerisinde bulunan kütüphane görevlisinden bahsedilmemeler birlikte salnamelerde bu kütüphanenin de Osmanlının son dönemlerine kadar hizmet verdiği ifade edilmektedir. 1301 tarihli vilayet salnamesinde Keban'daki kütüphanede 350 adet kitap bulunduğu belirtilmiştir³⁵. Ancak buradaki kitaplar ilerleyen zaman içerisinde önce Elazığ Halkevi Kütüphanesi'ne taşınmış, buradan da yeni kurulan Elazığ İl Halk Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Bu kitaplar 1955 tarihinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne gönderilmiş olup bugün Süleymaniye Kütüphanesi Harput bölümünde yer almaktadır³⁶.

³³ Cizye ve haraç ile vakıf icarelerini toplayanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Arapça bir kelime olup tahsildar demektir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, 1993, s.253.

³⁴ Nikâh gibi hususi, mevlit, hatim ve hafız cemiyetleri gibi umumi toplantılarda dua okuyana duâ-gû denirdi ki dua okuyan demektir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, s.479.

³⁵ Erdal Açıksees "Mamuratü'l-aziz Vilâyet Salnâmelerinde Kayıtlı Kütüphaneler ve Yazma Eserler", *Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)*, Elazığ, 1986, s.140.

³⁶ *Elazığ Eğitim Tarihi*, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları No:2 Elazığ-2010, s. 73-74; Sabahattin Küçük, "Süleymaniye Kütüphanesi'nde Bulunan Harput El Yazmaları", *Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu, (5-6 Mayıs 1986)*, Elazığ, 1986, s.143-146.

Tablo-3: Yusuf Ziya Paşa Vakfı Görevlileri ve Bunlara Ödenen Ücretler (1837-38)³⁷

Sıra No	Miktarı (Kuruş)	Gider Kalemi	Sıra No	Miktarı (Kuruş)	Gider Kalemi
1	440	İmâm-ı evvel Ali Efendi	17	135	Kürdkendi Camii şerif-i İmamı Mehmed Efendi
2	280	İmâm-ı sâni Battal Efendi	18	36	Hatibi Sabit Efendi
3	90	Ma'âden Müftüsü Ali Nazır Ahmed Efendi	19	45	Müezzin Monla Şakir
4	150	Diğer Nazır Müftüzâde Süleyman Efendi	20	90	Mekteb Hocası Süleyman Efendi
5	120	Diğeri Nazır Müftüzâde Hacı Eyyub Efendi	21	90	Ferrâş İbrahim Efendi
6	100	Müezzin Monla Mehmed	22	90	Câbi Hacı Bekir Efendi
7	90	Müezzin Monla Süleyman	23	49	Duâgû Monla Mehmed
8	110	Müezzin Monla Halil	24	60	Duâgû Bağdadi Hacı Efendi
9	135	Kayyûm Abdulkadir Efendi	25	450	Malatya'da cami-i şerif hademeleri
10	60	Ferrâş Halil Efendi	26	180	Harput Müftüsü Müderris Hacı Ahmed Efendi
11	265	Ferrâş Hacı Çercis ve Biraderi	27	----	Duâgû Darendevi Hüseyin Efendi
12	120	Aşr-hân Mehmed Efendi	28	60	Duâgû Eğinli Araf Efendi
13	75	Muvakkit Süleyman Efendi	29	30	Duâgû Hacı Mahmud Efendi
14	30	Tetahhur kad-ı mekan ³⁸ Monla Hasan	30	----	Duâgû Hacı Efendi
15	120	Mekteb Hocası Sabit Efendi	31	135	Hekimhanlı Müderris Osman Efendi
16	50	Bevvâb Monla Hasan			
Toplam				3685	

Yusuf Ziya Paşa vakfının 1837-38 muhasebe kayıtlarından anlaşıldığına göre, vakıf gelirleri toplamı 12202 kuruş iken giderleri toplamı 8501 kuruştur. Dolayısıyla vakfın bu tarihte 3701 kuruşluk gelir fazlası vardı. Keban haricinde iki caminin ihtiyaçlarının karşılandığı da göz önüne alındığında, Yusuf Ziya Paşa vakfının sağlam bir malî yapıya sahip olduğu

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Saray Müzesi Defteri No:3910.

³⁸ Taharet mekânını temizleyen görevli.

söylenbilir. Ancak ilerleyen zamanlarda vakfın gelir ve giderlerinde azalmalar olmuş, vakfın gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma gelmiştir.

Sonuç;

Türk ve İslam devletlerinde sosyal yardımlaşma kurumu olan vakıflar kuruldukları bölgenin sosyal ve iktisadi yapısına büyük katkı sağlamışlardır. Bu vakıflardan biri de Keban'daki Yusuf Ziya Paşa Vakfı'dır. Vakıf, Yusuf Ziya Paşa'nın Ma'âden-i Hümayun Emîni görevinde iken, halkın sevgisine karşılık olmak üzere inşa ettirdiği külliye'nin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla kurulmuştur. Yusuf Ziya Paşa vakfı halkın ibadet gibi manevi ihtiyaçlarının karşılanması yanında, kütüphane ve medresesi ile de halkın eğitimine büyük katkıda bulunmuştur.

Vakfın sahip olduğu gelirleri ile sunmuş olduğu hizmetlerin yanı sıra personeline ödediği ücretler ve sahip olduğu dükkânlar, sulu, susuz arsalar, çiftlikler, değirmenler, hamam ve benzeri akarları ile başta Keban olmak üzere, bölgede iktisadî hayatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Vakfın, kuruluşundan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelirlerini muhafaza ettiği görülmekte iken, bu tarihten sonra gelirlerinde azalmalar olmuştur. Buna rağmen vakıf, hizmetlerini eksiksiz bir şekilde sürdürmüştür. Vakıf gelirleri ile Keban'daki Yusuf Ziya Külliyesi'nin yanı sıra, Kürdkendi Camii ve Malatya'daki Yusuf Ziya Paşa Camii'nin de ihtiyaçlarının görülmesini sağlamıştır.

Medrese ve kütüphanesindeki kitapları ile halkın aydınlanmasını sağlayan vakıf, bu hizmetlerini Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar sürdürmüştür. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında itibaren medresesi kapatılmış, kütüphanesindeki kitaplar da farklı yerlere gönderilmiştir. Bu yönüyle de Yusuf Ziya Paşa'nın vakfiyesinde belirttiği hususlar ihmal edilmiştir. Medresesi ve çeşmesi de zaman içerisinde bakımsızlıktan yıkılmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

12360, 17136, 17450 Numaralı Evkaflar Defterleri.

3910 Numaralı Topkapı Sarayı Müzesi Defteri.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü

579 Numaralı Arşivi Defteri

2. Salnameler

Salnâme-i Vilayet-i Diyarbekir 1291 H. (1874-75 M.).

3. Araştırma ve İncelemeler

AÇIKSES, Erdal, “Mamuratü'l-aziz Vilâyet Salnâmelerinde Kayıtlı Kütüphaneler ve Yazma Eserler” *Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu, (5-6 Mayıs 1986) Elazığ, 1986, s.137-142.*

BEYDİLLİ, Kemal “Yusuf Ziya Paşa” *DİA, 44, İstanbul, 2013, s.34-37.*

ÇOBANOĞLU, Ahmed Vefa, “Yûsuf Ziyâ Paşa Külliyesi”, *DİA, 44, İstanbul, 2013, s.37-38.*

ÇADIRCI, Musa, “II. Mahmud Döneminde Mütessellimlik Kurumu, *AÜDTCF Dergisi, XXVIII/3-4, Ankara, 1970, s.287-296.*

ÇAKAR, Enver, *Elazığ Baskil Yöresi Aşiretleri, Ankara, 2012.*

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1998.*

Elazığ Eğitim Tarihi, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları No:2 Elazığ-2010.

KÖÇER, Mehmet, Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamuratülaziz, Ankara, 2009, s.73.*

KÜÇÜK, Sabahattin, “Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Harput El Yazmaları”, *Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu, (5-6 Mayıs 1986) Elazığ, 1986, s.143-146.*

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili, İstanbul, 1998.*

MEHMED, Süreyya, *Sicill-i Osmanî, V, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1996.*

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul, 1993.*

Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yönleriyle Malatya, Malatya Valiliği, (Hazırlayanlar; Özgür Yücel Yakar, Fahreddin Fırat, Nilgün Bozdağ, Ali Ekber Baydoğan), Malatya, 2004.

SÖZEN, Metin, “Keban’da Türk Devri Eserleri”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni , İstanbul, 1970, s.10-16.*

ŞANCI, Fuat, “Keban’da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi” *Darende İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 1/1, Malatya, 1995, s.211-242.*

Şemseddin Sami, “Yusuf Ziya Paşa” *Kâmusu'l-Âlam VI, İstanbul, 1311.*

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî, Dersaadet,1318.*

TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Ankara, 1997.

YILMAZÇELİK, İbrahim, "Osmanlı Hakimiyeti Sürecinde Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10- 1, Elazığ, 2010, s.233-287.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995.

YÜKSEL, Hasan, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri*, Sivas, 1997.

EK: I. Yusuf Ziya Paşa Camisi ve Kütüphanesi

